

**Professionellas kritiska reflektion och epistemologiska antaganden
i arbetet med missbruksproblem**

Maria Jakobsson
Helsingfors universitet
Statsvetenskapliga fakulteten
Socialt arbete
S 25- Expertis i sina handlingsmiljöer
Praktikforskningsrapport
20.9.2010

Innehåll

1	Inledning.....	3
2	Praktikforskningens karaktär.....	4
3	Forskningens handlingsmiljö	4
4	Relevanta begrepp i forskningen.....	5
5	Tidigare forskning	7
6	Forskningens syfte och målsättning	9
7	Forskningsdata	10
7.1	Forskningsdeltagare och individuella intervjuer	10
7.2	Nätverksträffar.....	10
8	Kvalitativ innehållsanalys	11
9	Aktörernas roller och positioner.....	13
	De centrala forskningsresultaten	14
10	De individuella intervjuerna.....	14
10.1	Deltagarnas definition av kritisk reflektion	15
10.2	Tidsbristen – en hindrande faktor	16
10.3	Vikten av kritisk reflektion och hur reflektionen kan främjas.....	16
10.4	Att vara kritiskt förhållande till vad?	16
	Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till sig själv	17
	Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till klientmötet	17
	Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till medarbetarna och arbetsteamet.....	18
	Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till ledningen/organisationen	19
	Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till arbetssättet.....	19
	Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till samhällets uppbyggnad	19
11	Analys av nätverksträffar	20
12	Att använda forskningsresultaten och rapportera om undersökningen	21
13	Egen bedömning av forskningen och avslutande diskussion	22
13.1	Reflektion kring de individuella intervjuerna	22
13.2	Reflektion kring nätverksträffarna	24
	Litteratur.....	27

Bilaga 1: Introduktion

Bilaga 2: Intervjuschema

Bilaga 3: Dilemma 1- nyhetsrapportering

Bilaga 4: Dilemma 2 - alkoholism

Bilaga 5: Informationsbrev 1

Bilaga 6: Informationsbrev 2

1 Inledning

I samband med studierna och praktiken i socialt arbete har det ofta talats mycket om vikten av reflektion och kritisk reflektion i arbetet. Då jag diskuterat med socialarbetare om kritiskt reflektion har jag ibland upplevt att begreppet för vissa känns lite abstrakt, teoretiskt och svårplacerat. Efter en kortare diskussion har de ändå hållit med om att kritisk reflektion är en mycket väsentlig och viktig del av det sociala arbetet, men att det ofta är något som man inte hinner tänka desto mera på.

Begreppet kritisk reflektion har ett flertal betydelser och litteraturen kan komma från många olika discipliner, vilket komplicerar begreppets innebörd. Termerna reflektion, reflektiv praktik, reflexivitet och kritisk reflektion används ofta varierande i litteraturen. Kritisk reflektion innebär ifrågasättande av tidigare förutfattade antaganden. Våra meningsscheman kan förändras genom reflektion, vilket kan leda till perspektivförändring. Vid perspektivförändring är det fråga om en process, där vi blir kritiskt medvetna om vissa premisser, vårt sätt att observera, förstå och känna världen omkring oss. Dilemman, vilka inte kan lösas enligt tidigare invanda sätt, blir ofta händelser som påskyndar den kritiska reflektionen. Eivor Söderström (2009, 28) skriver att den kritiska reflektionen även är viktig för utvecklandet av det egna arbetet. Det handlar om att professionella synliggör det egna arbetet och arbetssättet för sig själv och andra genom att de kritiskt granskar det arbete som görs och den ibland outtalade och omedvetna kunskap som arbetsgreppet baserar sig på, såsom olika perspektiv, teoretiska ramar och erfarenhetsbaserad kunskap.

Mitt forskningsintresse väcktes egentligen redan i början av studietiden, då jag mer och mer började bekanta mig med olika sätt att tänka inom samhällsvetenskaperna och särskilt postmodernismens tankegångar. Jag minns i synnerhet då vi under en föreläsning i socialpsykologi skulle berätta vad som studiemässigt intresserar oss. Självt berättade jag att jag är intresserad av "personlighet" och i samma stund svarade min föreläsare hastigt "Det finns ingen personlighet!". I det ögonblicket kände jag mig mest förvirrad, skärrad och skamsen, men samtidigt blev jag intresserad av att utforska vad detta egentligen betydde och hur människor på olika sätt kan se på världen och kunskapens natur.

Det har skrivits en del om kritisk reflektion i socialt arbete, men jag har inte hittat många undersökningar, där man skulle ha använt sig av någon konkret metod för att undersöka ett reflektivt förhållningssätt. Under denna praktikforskningsperiod har jag haft möjlighet att ta del av hur kritisk reflektion kan undersökas i fokusgrupper och även med hjälp av individuella intervjuer. Jag har för avsikt att även i min pro gradu- avhandling undersöka professionellas

kritiska reflektion och epistemologiska antaganden, och har sett denna forskning som en lärorik pilotundersökning och en möjlighet att testa huruvida frågeformulär och analysmetod fungerar och är lämpliga i min kommande undersökning. Härnäst följer en beskrivning av praktikforskningens karaktär, forskningens handlingsmiljö, viktiga begrepp och tidigare forskning. Därefter ges en redogörelse för forskningens syfte, analys och de centralaste resultaten.

2 Praktikforskningens karaktär

Begreppet praktikforskning introducerades inom samhällsvetenskaperna i Finland då professuren i praktik forskning inom socialt arbete befästes vid Helsingfors Universitet 2003. Syftet med praktikforskning är att man genom empiriska studier på lokal nivå skall kunna bidra till generell praktisk kunskap och den främsta målsättningen är att skapa vetenskaplig kunskap som har praktiskt värde. Inom praktikforskningen strävar vi efter att sammanknyta forskningen med det arbete som görs lokalt i kommunerna. (Julkunen 2010.)

Praktikforskningen handlar bland annat om att praktiker har ett undersökande och forskande grepp i eget arbete. Det finns inte någon tydlig gräns mellan utveckling och forskning, utan det är snarare frågan om en kontinuerlig växelverkan. Inom praktikforskningen är utgångspunkten det som kommit fram i praktiken, vilket senare kan leda till ett betydelsefullt teoretiskt slutresultat. I praktikforskningen följer man vetenskapens spelregler, men samtidigt ser man kunskapen som mångdimensionell och praktiken som en värderare av vad som är berättigad kunskap. (Saurama 2010.)

Inom praktikforskningen är problemformulering och teman starkt anknutna till det sociala arbetets praktik. Praktikforskningen innebär en reflekterande relation och omdefinierande (i olika faser – dåtid, nutid, framtid) - transformation. Det talas även om en metodologisk pluralism och metodisk innovation mellan aktörer och forskare. Man strävar till delad kunskap och gemensam kunskapsproduktion (etiskt perspektiv, forskarrollen, användbarhet) och en viktig uppgift är även att lyfta fram tyst kunskap och svaga signaler framför allt om människor i utsatta situationer. (Satka & Karvinen-Niinikoski et al 2005.)

3 Forskningens handlingsmiljö

Jag utförde praktikforskningsperioden på Mathilda Wrede- institutet vid det finlandssvenska kompetenscentret (FSKC) under tiden 4.4–4.6.2010. Mathilda Wrede är ett undervisnings- och utvecklingsinstitut med syftet att skapa växelverkan mellan undervisning, forskning och

praktik inom det sociala området, och således stödja kunskapsutveckling. En målsättning är att integrera praktisk och teoretisk kunskap för att skapa nya genomtänkta arbetsredskap, som beaktar sammanhanget och de lokala behoven. Till institutets uppgifter hör också att utveckla och pröva nya arbetsmetoder och utvärdera dem. Institutet finns i Helsingfors, men kontakten med andra orter i Svensk-Finland förverkligas genom bland annat diskussionsforum på nätet, videokonsultationer och utkabling av föreläsningar.(Mathilda Wrede.)

Praktikforskningen genomfördes inom doktorandstuderande Katarina Fagerströms projekt ”Från fiktiva röster till reflektiva handlingar” och vi hade således ett nära samarbete under hela praktikperioden. Under praktikperioden var mina övriga arbetskollegor de andra forskar-socialarbetarna- och projektarbetarna på FSKC och Mathilda Wrede. Det var lärorikt och intressant att få ta del av forskningsgemenskapen och de diskussioner som fördes där. Den huvudsakliga handlingsmiljön för själva forskningen bestod av att svenskspråkiga professionella från bl.a. barnskyddet, psykiatrin och missbrukarvården kom samman för att reflektera över hur man tidigt kan upptäcka och bemöta familjer med psykiskt illamående och missbruksproblem. Detta blev en mångprofessionell grupp, där personer med olika yrkesroller och perspektiv kunde delta och bidra med sina egna tolkningar och ge en mera mångfacetterad bild av missbrukets karaktär. De fyra enskilda träffarna, som pågick i ungefär tre timmar, ägde rum i Svensk socialservices utrymmen. De tre individuella intervjuerna utförde jag på intervjudeltagarnas egna arbetsplatser. Under forskningsprocessen har även min fästman och psykolog Anssi Balk haft en viktig roll. Vi har tillsammans diskuterat nya idéer och reflekterat över forskningsprocessen. Anssi Balk har även varit delaktig i analysen av dilemmaintervjuerna.

4 Relevanta begrepp i forskningen

De mest relevanta begreppen i forskningen är kritisk reflektion och personlig epistemologi.

Jan Fook (2005a) menar att kritisk reflektion hjälper oss att komma underfund med hur vissa bakomliggande antaganden begränsar vårt arbete, så att vi eventuellt kan hitta nya kreativa lösningar. Ifall socialarbetaren inte är medveten om grunden till sina egna tankegångar, värderingar och trosuppfattningar, kan hon vid klientmötet lätt styras av omedvetna förutfattade meningar. Då vi blir kritiskt medvetna om våra egna antaganden kan vi utmana våra etablerade och rutinmässiga mönster kring förväntningar och de meningsperspektiv, med vilka vi har skapat mening i mötet med världen, andra och oss själva. Vi blir kritiskt reflektiva genom att utmana etablerade definitioner av problem.

Personlig epistemologi handlar enligt Barbara K. Hofer och Paul R. Pintrich (2002, 3-13) om hur människan blir medveten om de teorier och övertygelser hon har om vetande, och i vilken mån dessa epistemologiska förutsättningar inverkar på den kognitiva processen kring tänkande och resonering. I Patricia King och Karen Kitcheners (1994, 45-74) modell beskrivs hur utvecklingen av epistemologisk igenkänning börjar i barndomen och fortsätter in i vuxenålder. Den reflektionsnivå som en individ befinner sig på, avgör vilka epistemologiska filter individen använder för att hantera komplexa (ill-structured) problem. Då människan utvecklas, blir hon också bättre på att utvärdera kunskapspåståenden, samt att förklara och försvara sina åsikter i kontroversiella frågor. Förmågan att kunna göra reflektiva bedömningar, är det ultimata resultatet av denna progress. Denna utvecklingsprogress beskrivs i sju olika nivåer, där personerna har olika slags antaganden om kunskap och hur kunskap förvärfvas. Varje nivå presenterar ett mera komplext och effektivt sätt för hur en person ger orsak för och bestyrker sitt resonemang. Varje nivå erbjuder även olika sätt att lösa illstrukturerade problem.

Den reflektiva utvecklingen förklaras enligt följande sju nivåer:

Nivå 1: På den första nivån antar personen att kunskap är absolut och konkret, kunskap förstås inte som abstraktioner. På denna nivå ifrågasätts inte skillnaden mellan kunskap och upplevelse, utan personen antar att det han upplever som sant också är sant. Med anledning av detta behöver inte synsätten definieras och alternativa synsätt tas inte i beaktande. (King & Kitchener 1994, 47- 51.)

Nivå 2: På den andra nivån föreställer sig personen att det finns en sanning, som man kan veta med säkerhet, men som alla inte känner till. Insikten att kunskap inte nödvändigtvis kan förstås direkt eller omedelbart visar utveckling från nivå ett. På nivå två tror man att den rätta kunskapen kan inhämtas genom sinnena (perception) eller via auktoriteter, exempelvis lärare, vetenskapsmän och religiösa ledare (genom att ha samma åsikter som dem). Synsätt granskas eller definieras inte desto mera, eller så definieras de i enlighet med auktoriteternas synsätt. Andras åsikter värderas som felaktiga. På denna nivå antar man att det finns rätta svar till de flesta företeelser. (King & Kitchener 1994, 51- 54.)

Nivå 3: På den tredje nivån antar personen att auktoriteter emellanåt inte heller vet sanningen. Man tror ändå att säker kunskap kommer att uppnås någon gång i framtiden. Inom de områden, där kunskapen ibland är osäker, antar man att ingen kan veta något om saken med säkerhet och litar i sådana fall i huvudsak på egna personliga intryck och det som känns rätt för stunden. Inom områden, där kunskap är säker fås den av auktoriteter, enligt vilkas åsikter man själv grundar sina egna. (King & Kitchener 1994, 55-57.)

Nivå 4: På nivå fyra förstår personen att man aldrig kommer att kunna veta sanningen med säkerhet. Kunskap börjar förstås som abstraktioner. Kunskapen anses vara osäker på grund av kontextbundna faktorer, exempelvis att en händelse har hänt alltför långt tillbaka i tiden och att det inte är möjligt att få mera information om den. Synsätt definieras idiosynkratiskt, med vilket menas att personen väljer bevis som passar in med dennes tidigare synsätt. Dessutom förstår man att det som är sant för en människa inte behöver vara sant för en annan. (King & Kitchener 1994, 58- 62.)

Nivå 5: På nivå fem anser man att det inte finns objektiv kunskap. Kunskapen är situationsbunden och subjektiv, eftersom den filtreras genom människors perceptioner och värderingskriterier. Det är enbart möjligt att tolka händelser eller företeelser. Uppfattningar definieras inom en viss kontext på de sätt som passar kontexten; olika kontexter anses nämligen förespråka olika granskningssätt och perspektiv. Det kan således vara svårt att värdera olika men välgrundade tolkningar i en fråga och att se ett perspektiv som bättre än ett annat. (King & Kitchener 1994, 62- 66.)

Nivå 6: En person på nivå sex upplever att kunskap baseras på subjektiv tolkning av materialet. Personen håller med om att objektiv kunskap inte finns, men anser ändå att vissa beslut och synsätt är bättre definierade än andra. Kunskap formas på basis av information från olika källor. Tolkning baserar sig på utvärderande av bevis inom olika kontexter samt uppskattade av auktoritetens åsikter. I beslutsfattandet utvärderas bevisens betydelse och lösningens användarduglighet. (King & Kitchener 1994, 66-70.)

Nivå 7: På nivå sju ser man att kunskap är resultatet av fortlöpande regelbundna utredningsprocesser. I processen formas kunskap genom kritisk granskning och syntes, i vilken rådande synsätt och bevis sammanfogas. Lösningarnas duglighet utvärderas på basis av vilka lösningar som skulle vara de mest lämpliga eller troliga i den rådande situationen. Lösningar kan utvärderas på nytt om nya bevis, synsätt eller granskningssätt uppstår. Personen har en komplex syn på företeelser och klarar av att granska sina egna perspektiv. (King & Kitchener 1994, 70-74.)

5 Tidigare forskning

Den sektoröverskridande reflexiva fallstudien utvecklades och prövades första gången i FSKC:s missbruksprojekt 2008-2009 i samband med tre parallella processinriktade gruppleddarutbildningar i Svenskfinland. Fallstudien uppskattades av deltagarna och de upplevde att

de lärde sig mera om sitt eget och varandras sätt att reflektera över familjer med psykisk ohälsa och missbruksproblem. I självutvärderingen av fallstudien visade det sig att missbruksproblem efter studien kändes mindre svåra och besvärliga jämfört med tidigare och att deltagarna upplevde samarbete i sektoröverskridande nätverk lättare.

Reflektivt bedömande har undersökts med hjälp av flera olika instrument som har utvecklats av King och Kitchener eller deras forskarkollegor. Det mest framstående instrumentet är den reflektiva judgment- intervjun (RJI), som innehåller 2-4 ostrukturerade dilemman, vilka följs av sju standardfrågor och uppföljningsfrågor. King och Kitchener (1994, 124) refererar till flera olika forskningar som gjorts kring reflektivt bedömande. Den huvudsakliga longitudinella studien kring reflektivt bedömande pågick över tio år med testningar år 1977, 1979, 1983 och 1987. Urvalet bestod av tre grupper; 20 personer var 16 år och gick i "high school", 40 personer var 21 år och "college juniors" och 20 personer var tredje- årets doktorsstuderande och hade en medelålder på 28 år. Genom de longitudinella testningarna hade forskarna bättre möjlighet att på längre sikt undersöka förändringar i deltagarnas resonering. Utöver detta har även andra longitudinella studier som räckt tre månader till fyra år utförts av andra forskare.

Trots att största delen av forskningen har gjorts i akademisk kontext, där deltagarna varit studerande, så finns det också undersökningar med vuxna deltagare. Anna-Maija Pirttilä-Backman och Anna Kajanne (2001) har utfört en undersökning kring utvecklingen av implicit epistemologi hos finländska vuxna. De använde sig av King och Kitcheners metod och intervju under åren 1986-1988 och 1993-1994. I uppföljningsgrupperna varierade åldern från 24-50 år. Det visade sig att det förekommer positiva förändringar i tänkande under vuxenålder och medeltalet för reflektivt bedömande ökade mellan de olika tidsperioderna. Utbildning visade sig vara en stark förutsättning för utveckling, men även bemötandet av olikhet och en utforskande inställning var starka faktorer. Inga könsskillnader upptäcktes.

Syftet med Paula Larjos (1998) pro gradu -avhandling var att undersöka om det finns ett samband mellan ledarskapsförmåga och reflektivitet. I undersökningen deltog 30 personer och reflektivitet mättes genom intervjuer som baserade sig på King och Kitcheners modell. Bakgrundsfaktorer togs i beaktande och arbetskamraterna ombads utvärdera deltagarens ledarskapsförmåga. I undersökningen användes även MBTI (Myers-Briggs Test Indicator) och ett annat test som mäter om ledarskapet är människo- eller uppgiftsorienterat. Enligt resultatet har högre nivå av reflektivitet och ledarskapsförmåga ett positivt samband. Typologimätarna

intuition och dimension hade även ett positivt samband med både reflektion och ledarskapsförmåga, men forskningens andra mätmetoder korrelerade inte med ledarskapsförmåga.

Mirja Billerstedt och Lisa Johansson (2009) har i sin C-uppsats undersökt hur chefer inom socialtjänsten resonerar kring begreppet kritiskt reflekterande förhållningssätt och hur de ser på sin roll i relation till utrymmet för kritiskt reflektion inom den organisation de verkar. Författarna använde sig av semistrukturerade djupintervjuer utifrån abduktiv sats. Enligt resultatet var cheferna rätt överens om att ett kritiskt reflekterande förhållningssätt innebär reflektion, strävan efter helhetssyn och ifrågasättande av olika perspektiv. Förhållningssättet sågs som en förutsättning för det sociala arbetet. Cheferna antog också att de genom att förmedla öppenhet och trygghet, skapar utrymme för ett kritiskt reflekterande förhållningssätt inom organisationen

6 Forskningens syfte och målsättning

Mitt syfte med forskningen är att undersöka i vilken mån professionella är kritiskt reflekterande och hur de upplever att de har möjlighet att reflektera i sitt arbete. Jag är intresserad av i vilken omfattning de tar i beaktande och är medvetna om hur olika perspektiv, både egna och samhällsliga, påverkar beslutsfattandet. Syftet med forskningen är också att öka de professionellas reflektionsförmåga, så att de i ett tidigare skede kan upptäcka familjer med psykisk ohälsa och missbruksproblem.

I praktikforskningen ligger stort fokus även på det interprofessionella nätverket och hur de professionella tillsammans reflekterar. Detta undersöks med hjälp av en systematiskt utarbetad fallstudie, som bygger på att deltagarna läser skönlitterära böcker och därefter reflekterar över innehållet i romanerna från ett personligt, professionellt och samarbetsperspektiv. Tanken är att fallstudien öppnar ögonen för hur man kan utveckla nya och alternativa arbetssätt, samt sprider en ny god praktik i utvecklandet av reflexivt tänkande i sektoröverskridande nätverk. Syftet med studien är också att de professionella utvecklar förbättrad reflektionsförmåga i att bemöta alla familjemedlemmar på ett sätt som kan minska risken för stigmatisering och hjälper dem att hitta rätt hjälp i tid. Det är även viktigt att gruppmedlemmarna lär känna viktiga samarbetspartners i de sektoröverskridande nätverken och att de lär sig av varandras expertis och arbetskontext.

De relevanta frågeställningarna i studien är följande:

1. Vad är den professionellas uppfattning om ett kritiskt reflekterande förhållningssätt och i vilka situationer upplever professionella att de är kritiskt reflekterande praktiker?
2. På vilken epistemologisk nivå reflekterar socialarbetare och andra professionella som arbetar med missbrukarfrågor?
3. Finns det likheter i socialarbetarnas individuella reflektioner och den reflektion som förs i hela gruppen?

7 Forskningsdata

7.1 Forskningsdeltagare och individuella intervjuer

Min praktikforskning ingick i Katarina Fagerströms forskningsprojekt. Katarina Fagerström presenterade under marsmånad sin egen forskning på olika arbetsplatser i Helsingfors och hade redan före praktikperiodens början samlat samman åtta frivilliga deltagare till de fyra planerade nätverksträffarna. Alla deltagare var kvinnor inom sådana yrkesgrupper, som kan komma i kontakt med missbruk, t.ex. läkare, psykolog, byråsekreterare, skolkurator och familjearbetare. Av dessa deltagare ställde tre personer upp på en individuell intervju, ingen av dessa tre var socialarbetare. Mitt syfte var att undersöka deltagarnas upplevelser och tankegångar kring kritisk reflektion. Mellan den första och andra gruppträffen utförde jag tre kvalitativa semistrukturerade intervjuer. I början av intervjun ställde jag frågor om kritisk reflektion och vad ett kritiskt reflekterande förhållningssätt innebär för personen. I slutet av intervjun bad jag deltagaren resonera kring två vinjetter, som behandlade nyhetsrapportering och alkoholism. Båda vinjetterna hittade jag i King och Kitcheners bok och jag översatte dem själv från engelska till svenska. Vinjetterna hade två motsägande påståenden och deltagarna blev ombudda att svara på färdiga frågor, exempelvis; ”Vad anser du om påståendena?” eller ”Kan du i något sammanhang säga att den ena synvinkeln är bättre?”. Intervjufrågorna och vinjetterna finns bifogade i slutet av rapporten.

7.2 Nätverksträffar

Den första nätverksträffen inföll genast under första veckan av praktikperioden. På den första träffen fick deltagarna presentera sig för varandra och även välja en av de rekommenderade skönlitterära böckerna, som behandlade missbruksproblem. De valda böckerna var Åsa Linderborgs bok ”Mig äger ingen”, Susanna Alakoskis ”Svinalängorna” och ”Håpas du trifs bra i fängelset”, John Simons ”Koneen ruhtinas”, Monika Fagerholms ”Underbara kvinnor vid vatten”, samt Lo Kauppis ”Bergsprängardottern som exploderade”. Två deltagare valde

samma bok. Deltagarna fick också fylla i ett formulär med namn, ålder, utbildning, arbetsplats m.m.

Inför den andra träffen läste deltagarna varsin bok, skrev ett referat och skickade det till två andra deltagare i gruppen. Dessa deltagare skrev en reflektion över referatet och skickade det tillbaka till skribenten, som ännu skrev en slutkommentar över de två reflektionerna. Till den andra gruppträffen hade deltagarna läst alla referat, reflektioner och slutkommentarer. Under den andra träffen som filmades, skulle deltagarna diskutera böckerna som de hade läst och särskilt fundera på hurdana reaktioner och funderingar som böckerna hade väckt. Jag och Katarina Fagerström gick igenom videobandet från den andra träffen och valde ut vissa sekvenser som gruppdeltagarna sedan fick se under den tredje träffen.

På den tredje träffen kom deltagarna samman för att diskutera vilka tänkesätt som stod bakom deras sätt att resonera om böckerna och hur man alternativt kunde resonera om romanfigurerna. Dessutom var avsikten att deltagarna skulle diskutera vilken kunskapsbas, som står bakom deras resonemang.

Efter sommaren hade vi ytterligare en gruppträff och under denna träff behandlades socialkonstruktionistiska, reflektiva och reflexiva frågor. Deltagarna hade redan på förhand funderat på frågorna genom att de skrivit ner vissa iakttagelser och reflektioner. Under denna träff diskuterade deltagarna även hur denna bokmetod kan användas i praktiken. Vi märkte att sådana här processer kräver sin egen tid. Det är bra att deltagarna först mera allmänt funderar på frågorna, för att senare kunna integrera vad de själva har för premisser och värderingar.

De individuella intervjuerna bandades in och två av nätverksträffarna filmades och en bandades in. Under nätverksträffarna skrev jag också anteckningar. Jag transkriberade alla individuella intervjuer och även 30 minuter av den andra nätverksträffen. De transkriberade individuella intervjuerna kommer att förstöras då min pro gradu-avhandling är gjord (enligt planerna, våren 2011). Informanterna i undersökningen är anonyma och skall inte kunna kännas igen av läsaren.

8 Kvalitativ innehållsanalys

Den kvalitativa intervjun har analyserats med hjälp av kvalitativ tematisk innehållsanalys. Enligt Tuomi och Sarajärvi (2009, 104) kan materialet vid innehållsanalys bestå av böcker, artiklar, intervjuer, diskussioner och brev. Innehållsanalys passar även bra till material som är helt ostrukturerat, men om materialet insamlats genom temaintervju är det relativt lätt att dela

upp materialet i analysen, eftersom intervjuens teman redan ger en viss ram. Analysprocessen kan inledas med att forskaren först transkriberar eller kodar materialet. Forskaren definierar därefter sitt material och väljer ut sådana delar som anses vara relevanta för forskningsfrågan, medan allt annat lämnas bort från undersökningen. De märkta delarna bör samlas ihop och därefter bör materialet kategoriseras, genom tematisering eller typifiering. Vid tematiseringen betonas vad som sagts om olika teman och materialet delas in i olika ämnesområden. Vid typifiering söker man inom de olika temakategorierna gemensamma egenskaper och formar av dem olika typer. Därefter skrivs en sammanfattning. Innehållsanalys kan användas som en enskild metod, men även i samband med andra analysmetoder. Metoden ger möjlighet till vissa begreppsliga friheter, men kräver också att forskaren håller sig inom vissa gränser.

Jag började analysen av de individuella intervjuerna genom att noggrant läsa igenom transkriberingen. Jag lade rätt fort märke till vissa teman som till hög grad grundade sig på intervjufrågorna, t.ex. hur deltagarna definierar begreppet kritisk reflektion, hindrande och främjande faktorer för kritisk reflektion. Jag märkte att deltagarna beskrev olika sammanhang då det är viktigt med kritisk reflektion och jag beslöt då att urskilja temaområdena kritiskt reflektion i förhållande till sig självet, organisationen, medarbetarna, arbetssätt m.m.

Diskussionerna som fördes under nätverksträffarna har jag analyserat med innehållsanalys och strävat efter att hitta olika återkommande och väsentliga teman. Analysen baserar sig på den 30 minuter transkriberade intervjun och de egna anteckningar jag fört under träffarna. Jag har i denna rapport fokuserat på diskussionerna som fördes om böckerna "Mig äger ingen" och "Håpas du trifs bra i fängelset", samt den diskussion som fördes under den sista nätverksträffen.

Den semistrukturerade dilemmaintervjun har analyserats med hjälp av King och Kitcheners utvecklade analys- och poängsättningsmodell. Enligt King och Kitchener (1985, ref. Larjo, 1998) bör man vid analysen ta i beaktande sex dimensioner: 1) Uppfattningen om kunskap, 2) Rätt och fel kunskap, 3) Olika synsätts rättigheter 4) Hur personen resonerar kring det egna synsättet, 5) Användning av evidens och 6) auktoritetens roll då man gör bedömningar. Förutom detta bör man ta i beaktande kognitiv komplexitet, resoneringsstil och öppenhet.

Jag och psykolog Anssi Balk läste på egen hand igenom vinjetterna och poängsatte svaren. Vi diskuterade sedan våra antaganden med utgångspunkt i King och Kitcheners olika dimensioner.

9 Aktörernas roller och positioner

Forskningsdeltagarna i undersökningen hade en aktiv roll och de kunde kallas för medforskare. Deltagarna träffades fyra gånger. Däremellan läste de en bok och skrev reflektioner över böckerna, samt över varandras reflektioner. Under nätverksträffarna var Katarina Fagerström den huvudansvariga ledaren och hon deltog också själv rätt aktivt i diskussionen. Gränsen mellan forskning och samtalsforum var ganska vag. Under praktikforskningen planerade och ledde jag tillsammans med Katarina Fagerström de fyra nätverksträffarna. Jag skrev bland annat informationsbrev, skötte om tekniken under träffarna och transkriberade ungefär 30 minuter av det ena gruppsamtalet. Under träffarna satt jag med i gruppen och var mera en iakttagare av diskussionen och gruppdynamiken. Jag sade inte så mycket själv, utan skrev mest lite anteckningar. Gruppmedlemmarna verkade inte ha blivit distraherade av min närvaro, men en gruppmedlem sade att jag var liksom en förlängd kamera och att hon naturligtvis ibland funderade på vad jag antecknade. Under nätverksträffarna fungerade jag således mera som forskningsassistent, men i samband med de individuella intervjuerna hade jag större möjlighet att fungera som självständig forskare.

De centrala forskningsresultaten

10 De individuella intervjuerna

I rapporteringen av resultatet från vinjetterna har jag medvetet valt att utgå från en mera kvalitativ utgångspunkt och ger här ett axplock av personernas svar och resonemang kring de olika påståendena. Samtidigt ges ett slags inledande beskrivning av intervjupersonerna och deras syn på omvärlden. Intervjupersonerna har jag valt att benämna som A, B och C

Person A: Samhällsmakten, utnyttjande, ”dom”, ärlighet

”Jag tror att samhället påverkar så mycket människor, varifrån de kommer och vad de gör och familjeupplevelser... det är många saker som går i arv, men inte att det skulle vara biologiskt arv, utan det kan vara sociologiskt eller socialekonomiskt. Den som är född fattig och eländig kommer sällan att bli rik och lycklig”. (Person A, ett av svaren på alkoholistvinjetten)

Person A är överlag kritisk och har en rätt kritisk inställning till auktoriteter och samhällsmakten. Personen håller ändå ganska hårt fast vid sin egen ståndpunkt och framför ett antal gånger att hennes egen ståndpunkt är rätt, medan andra har fel.

Hon framhåller att världen i stora drag styrs av pengar och upplever att en sanning basuneras ut överallt. Hon menar att vissa medier har för mycket makt och hon anser att det inte finns någon neutral och objektiv rapportering av nyheter. I sitt resonemang kring alkoholistvinjetten menar personen att samhället inverkar mycket på människors familjesituation och liknande. Hon vill inte tro på medfödda och genetiska, eftersom genetiken har utnyttjas för så hemska syften särskilt under andra världskriget. Person A talar rätt ofta om ”dom” och framhäver vikten av att vara ärlig, rättfram och inte svälja det man hör. Personen har inte egna klienter i sitt arbete.

Person B: Inkludera många olika perspektiv, klienten i fokus, våra egna erfarenheter och ”glasögon”, alla har sin egen tolkning

”Att ingenting tror jag kan vara så enkelspårigt att på svar på A+B, så är det alltid C, utan när det liksom e människor vi pratar om å annat, så e de så hemskt många saker som inverkar å därför kan man int liksom ha nån sånhär matematisk formel å allt e liksom löst med dom att de e liksom total fakta, så här e det. $X+Y$ e två, nä det gåt int när de e liksom människor.” (Person B)

”Det kan vara hemskt olika sanningar man kommer med å vinklingar, men att igen dendär att va e denhär familjens eller denhär klientens stöd å på nåt vis att vi kommer att man får dedär stöden å hjälpen som behövs. Å att alla kan vara där jämlika å med sin kunskap.” (Person B)

Person B poängterar ofta att personers sätt att se på omvärlden påverkas av egna erfarenheter, attityder och tänkesätt. Hon lyfter fram att vi även vid dokumentering och utredningar gör våra egna tolkningar och att det därför är svårt att vara helt objektiv. Personen är mån om att ta i beaktande andra personers tolkning och vill särskilt i alkoholistvinjetten inte påstå att någonting är fullständigt rätt och fullständigt fel. Personen införlivar istället alla påståenden, men funderar mera på hur vi kan hjälpa en människa, istället för att se vad som har orsakat alkoholismen. Personen är benägen att ta i beaktande att olika yrkesgrupper kan se på en sak ur olika perspektiv, t.ex. ur ett ekonomiskt, juridiskt och socialt perspektiv.

Person C: Intressant med motsättningar, provokativ, rädd för att vara blind för egna utgångspunkter, ”remains to be seen”

”Jag tycker de e intressant med motsättningar. Det finns alltid nån slags utvecklingsmöjlighet där de e nånting som kräver liksom tankearbete.” (Person C)

”... men jag tänker liksom att vi ännu int vet tillräckligt att ja sku liksom lyssna på båda noggrant, men jag sku antagligen tänka att ”remains to be seen”... det fattas vissa pusselbitar.” (Person C)

Person C säger att hon tycker om motsättningar, eftersom de kan utgöra grunden för utveckling, Personen lyfter fram att människor har olika värderingar och att man ibland kan vara blind för sina egna utgångspunkter. Personen menar att människor ser på saker och händelser ur olika referenssystem. I alkoholistproblemet vill personen lyfta fram att det kan vara en sak varför någon har hamnat in i det, men att det är en annan sak hur man kommer bort från det. Personen styrs till viss del av sin yrkesroll och har tilltro till den genetiska forskningen. Hon menar att vi kanske ännu kommer att veta mera om hur det genetiska inverkar på alkoholism.

10.1 Deltagarnas definition av kritisk reflektion

Nedan följer de definitioner som deltagarna nämnde vid frågan om betydelsen av reflektion och kritisk reflektion

- Att stanna upp och tänka
- Att inte göra allt på rutin
- Att inte svälja allt man hör
- Att våga se brister i sitt eget och sitt arbetsteams sätt att arbeta

- Att fundera på vad den ursprungliga tanken var med något man gör
- Att inte finnas mitt i smeten, utan se saker utifrån
- Att fundera på starkheter och svagheter, fundera på processen och vad som inverkar på vad

”Kanske att man efter några besvärliga situationer kan stanna upp liksom å på nå sätt, liksom gå igenom de å liksom å lära sig någo av de å kanske fundera över va vad de va som hände å varför man reagera som man gjorde å så vidare”. (Person B)

10.2 Tidsbristen – en hindrande faktor

Alla deltagare, men särskilt intervjupersonerna B och C talar om att tidsbrist, mängden klienter och massan av arbete försvårar möjligheten till reflektion. Intervjuperson C talar om att det ständigt finns en massa små beslut som måste fattas och att hon själv måste prioritera vad hon ska göra först. Person B talar om att en dag inte ser likadan ut som en annan och att hennes kalender lever och ändras efter klienternas vardag, trots att hon försöker vara strukturerad och dra gränser.

10.3 Vikten av kritisk reflektion och hur reflektionen kan främjas

Alla intervjudeltagare nämner att kritisk reflektion behövs för att vi skall orka i våra arbeten och även trivas bättre. Fokus på kritisk reflektion är också en ekonomisk fråga och kunde leda till att man sparar pengar. Intervjudeltagare B menar att vi med hjälp av kritisk reflektion kan öka klienternas tillit och respekt. Alla menar att det borde finnas mera utrymme för kritisk reflektion, men personerna B och C i nuläget är tacksamma för att det finns möjlighet till arbetshandledning. Person A har inte möjlighet att få arbetshandledning på sin arbetsplats, trots att hon skulle var intresserad av det. Enligt Person B främjas det kritiska förhållningssättet av att hon har haft studerandepraktikanter. Deltagarna nämner också att olika projekt och seminarier gör dem medvetna om betydelsen av kritisk reflektion.

10.4 Att vara kritiskt förhållande till vad?

Ur intervjuerna har jag kunnat urskilja att deltagarna talar om att ha ett kritisk reflekterande förhållningssätt inom olika områden. Dessa områden har jag kategoriserat på följande sätt:

Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till:

- Sig själv
- Klienten/klientmötet
- Medarbetarna
- Organisationen/ledarskapet
- Metoder/arbetssätt
- Samhällets uppbyggnad

Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till sig själv

Deltagarna talar i någon mån om hur de är kritiska i förhållande till sig själva. Särskilt person C nämner flera gånger vikten av att inte vara blind för sina utgångspunkter.

"Jag oroar mig för att jag int liksom e tillräckligt sensitiv liksom för andras synpunkter, att jag upplevs dominant å kör över, man e van att nu måst jag säga någo å nu går vi vidare liksom... Att jag sku gärna liksom jobba som någo annat, eller kanske ha vari i en annan position liksom, ibland så att va heter det, bara för att bli påmind, för man blir ju liksom blind för sina egna utgångspunkter på nå sätt tycker jag"(Person C)

Person B lyfter fram vikten av att ha studerandepraktikanter.

"Jag tycker om att ha studeranden som kommer in och följer med ens arbete... där kommer det ofta tycker jag såndär inte nu kanske direkt kritik, men att ifrågasättande och man måst börja fundera på ett annat vis att ja att på riktigt börja koppla liksom praktik och teori, att ja varför gör jag ju såhär, att sätta ner sig å fundera att ja ja, men det var ju kanske den här metoden och på dethär sättet låg den här teorin bakom mitt agerande å att på det viset, det kanske man inte alltid hinner göra i sitt arbete, som sku vara jätteviktigt..."(Person B)

Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till klientmötet

Både person C och Person B reflekterar kring i vilken mån de är kritiskt reflektiva då de arbetar med sina klienter.

"Nog finns de ju i någon mån rum för att kritiskt liksom kanske ifrågasätta de man själv just då gör, men att sen måst man ändå handla som om man sku veta vad som e de nästa rätta stege liksom." (Person C)

Person B lyfter särskilt fram ett klientcentrerat perspektiv och vikten av reflektion i mötet med familjer med mångproblematik. Hon menar att vi måste vara medvetna om vilka processer vi sätter igång.

"Kanske jag upplever att i synnerhet i såna här familjer, var det finns mångproblematik, att där de e int så enkelt, där finns alla saker påverkar alla saker och så börjar man rubba och försöka ändra på en sak, så ändrar det ju liksom hela dynamiken i familjen, också att sätta ner sig och liksom verkligen fundera på domdär alla, både domdär starkheterna och domdär svagheterna å vad som inverkar på vad, för man kan ju göra hemskt stora missar också där om man har fundera grundligt på det att vad är det egentligen man sätter igång för processer." (Person B)

Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till medarbetarna och arbetsteamet

I alla intervjuer förs det en hel del diskussion kring vikten av kritisk reflektion i arbetsteamet. Alla deltagare upplever att det borde finnas mera tid och utrymme för reflektion under arbetstid. Person C säger att hon ofta har saknat diskussion och reflektion på de arbetsplatser hon har jobbat. Hon framhåller flera gånger att hon gärna lite provokativt framför sina åsikter, för att väcka diskussion och att hon hoppas att hennes arbetskamrater också aktivt och modigt vågar säga vad de tycker. Hon är nöjd med att hon tack vare sina arbetskamrater har möjlighet att höra perspektiv som hon själv inte har tänkt på och lyfter fram att både olika arbetserfarenheter och åldrar är en rikedom i arbetsteamet. Person C menar också att personer som jobbat en längre tid med varandra lätt blir passiva för att de så småningom börjar veta vad den andra kommer att säga.

”Det kräver ju liksom på nå sätt att alla liksom e modiga å aktiva liksom, att ibland kan de vara så att liksom att vissa teammedlemmar kan vara väldigt tysta å int liksom aktivt eller int liksom spontant säger nånting å de tycker jag e tungt ofta, för då får man sen liksom förhöra sig om vad de tycker liksom. Jag tycker de e lättare om alla liksom tar en sån roll att de avbryter å infaller å påpekar.”(Person C)

Person A upplever att det finns lite kritisk reflektion och diskussion på arbetsplatsen. Personen hoppas att personer mera skulle våga dra sin egen linje.

”Dom e så vana vid att nån annan bestämmer och sen så gör man som man blir tillsagd eller struntar i, men jag tycker det är jättelite diskussion... antingen dom struntar i och göra eller dom följer chefens liksom beslut...” (Person A)

Person B talar om att det skett flera förändringar i arbetsgruppen och att arbetsgruppen är rätt ny, vilket enligt henne lätt kan leda till att man är rädd för att utelämnas. Hon upplever att detta leder till att man inte riktigt vågar föra en öppen dialog. För henne är det viktigt att det finns tillit och förståelse i gruppen. Hon skulle gärna ha ett kollegialt plank som hon kan bolla sina idéer och funderingar med.

”Vi hinner aldrig liksom stanna upp å på riktigt fundera att nu fick ja helt en sån här känsla att sku man prova här lite såhär eller hur tycker ni å dedär mera sånt. Å sen också när man kommer till ett visst skede i vissa processer med klienten, att kunna stanna upp å fundera att nu har du provat såhär å vi har jobbat på dehär viset, vad tycker du, va sku kunna liksom vara eller vet du jag har hakat upp mig, att vad i världen ska jag ta mig till med den här familjen, vet du sånt här. Å där behöver man nog mycket tillit till varandra för att kunna liksom, å sen också såndär förståelse för varandra att fast jag hakar upp mig nu i en situation, så betyder de int att man e lik-

som svag eller att man utlämnar sig, utan vi e ett team å vi behöver varann för att liksom ge å ta, att sånt saknar jag.”(Person B)

Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till ledningen/organisationen

Person A är mycket kritisk till den organisation hon jobbar i. Hon talar om att organisationen är hierarkisk och byråkratisk. Personen kritiserar särskilt ledarskapet och menar att det inte finns möjlighet till diskussion, eftersom alla beslut färdigt är fastslagna.

Alla intervjudeltagare har en lite ambivalent inställning till i vilken mån de kan påverka utvecklingen av kritisk reflektion på arbetsplatsen. De talar alla om att det behövs flera än en för att kunna ändra på något och att alla måste dela på ansvaret. Särskilt intervjuperson A och C har upplevt kritik då de påtalat missnöje eller försökt påverka.

”Men sen vet jag inte om det är till så stor nytta att i verkligheten kunna påverka någonting. De gör ändå som de har bestämt sig i förväg sinsemellan nånstans... Nu tänker jag vara bekväm, jag bara gör vad jag ids... ja jag tänker att jag satsar på mina egna studier å lite då och då jag har möjligheten att öppna käften, så säger jag vad jag tycker... men jag har liksom ingen lust att kämpa för folk som inte vill, det behövs flera än en för att ändra på saker.” (Person A)

”Sen tillsätts arbetsgruppen å eftersom man var den som var med å bråka, så sitter du själv med i dendär arbetsgruppen å sen tar din energi slut bara i någo skede.” (Person C)

Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till arbetssättet

Särskilt person B funderar en del kring det arbetssätt hon har i arbetet med klienterna

”... men att man har kanske ett sånt här visst sätt å arbeta och vissa metoder som man använder, men att också våga på nåt vis prova andra vägar å andra sätt att jobba på.”(Person B)

”... utan också att dendär processen e jätteviktig (), men man har så många klienter och familjer å så många saker som man borde fokusera och fundera på tillsammans med familjen också förstås, så kanske lite man tappar dendär på nåt vis att () att hur viktigt domdär processerna e att man int går före familjens process, utan faktiskt sitter å å har den där att vi går samma process och att familjen hänger med i den. (5)...att resultate, att de kommer ju resultat me i hela processen.”(Person B)

Att vara kritiskt reflekterande i förhållande till samhällets uppbyggnad

Person A och C lyfter också fram vissa samhälleliga aspekter och deras inverkan. Person C säger att reflektionen ibland kan påverkas av att tidserorna är mera ifrågasättande och att hennes egen kritiska ifrågasättande också går i vågor.

"Ibland () e tidserorna också på nå sätt mera liksom ifrågasättande å jag liksom att de på nå sätt har varit länge kanske nu en såndär () här trend i psykiatrin på nå sätt att det här liksom neurobiologiska ha liksom slagit sig fram ganska bra å med goda grunder förstås, men att samtidigt så e man väldigt okritisk å dumpar allt tidigare tänkesätt å de liksom gör mig tidvis liksom arg eller orolig." (Person C)

"Det känns hemskt överkligt, liksom konstigt hur samhället kan fungera här liksom hierarkiskt och sen det fungerar inte heller, då vet vi att det inte fungerar så som man skulle önska, det finns så mycket man ljuger och låtsas." (Person A)

11 Analys av nätverksträffar

Intervjupersonerna A och C deltog i alla nätverksträffar, men person B hade inte möjlighet att fortsätta och deltog således inte i gruppdiskussionerna. Intervjuperson A och C var båda aktiva i gruppen och förde idogt fram sina perspektiv. Båda hade i slutdiskussionerna tankar om huruvida de tagit för stor plats i gruppen.

Böckerna behandlade alla missbruk, men väckte även många funderingar kring bland annat barndom, anhörigvård, kvinnans sexualitet, skam, normalitet och hurdana föreställningar och efterhandskonstruktioner vi har. Åsa Linderborgs bok "Mig äger ingen" handlar om en pappa och hans dotter i arbetarklassmiljö. Pappan har fått vårdnaden efter skilsmässan och arbetar på en fabrik. Pappan är alkoholiserad, men beskrivs som en kärleksfull förälder. Boken gav upphov till en livlig diskussion om denna kärleksfulla, men samtidigt motsägelsefulla relation. Runtom finns också farföräldrarna och mamman som Åsa besöker ibland. Frågan väcktes om farföräldrarna fungerade som barnets stödjande nätverk eller om de möjliggjorde missbruket? Vilka normer ligger bakom och vilka är våra föreställningar om föräldraskap? Någon menade att det är lättare för oss att idealisera fäder och att vi mera lägger märke till allt det lilla som de har gjort för oss än det som våra mödrar gjort. Någon undrade var Åsa finns som individ och var hennes ilska är? Är hon egentligen en duktig och överpresterande flicka som har utgått från vad de vuxna behöver?

Susanna Alakoskis bok "Håpas du trifs bra i fängelset" handlar om en syster och en bror som växer upp i en finsk familj i Sydsverige. Boken framställer ett liv utan pengar, men med i bilden finns både alkohol och droger. För Anni ordnar sig livet rätt bra, men för Sami går det dåligt. Under långa perioder har de ingen kontakt, men Anni längtar ständigt ändå efter att få tillbaka sin bror. Deltagarna funderade på i vilken mån det finns plats för människor som inte är som alla andra och som har lämnat missbruket bakom, men som ändå är så skadade att de inte kan jobba. Får de vara med? Deltagarna funderade även på anhörigas roll och vem som

egentligen är sjuk och frisk, då anhöriga ganska aktivt deltar i den missbrukandes liv. Hur kan vi stöda, utan att fördöma?

Deltagarnas bedömning av sina egna värderingar och utgångspunkter

Inför den fjärde träffen skulle deltagarna svara på reflektiva och socialkonstruktionistiska frågor som berörde deras egna värderingar och utgångspunkter. Svaren var mycket individuella och intressanta. Det kom ganska tydligt fram de olika deltagarnas yrkesroller och huruvida man tog fasta på det samhälleliga, individmässiga eller biokemiska perspektivet. Tre av deltagarna framhöll särskilt att de i huvudsak hade reflekterat utifrån ett barn- och anhörigperspektiv. Någon av deltagarna funderade på brukarens eget ansvar och om missbruket är en flykt från psykiska problem. En deltagare utgick från ett samhälleligt perspektiv och hade stark fokus på vilka normer och föreställningar vi har i samhälle och kultur. Vem har makten att definiera när ett bruk har blivit ett missbruk? En deltagare identifierade sig mera med ett naturvetenskapligt perspektiv och menade att det finns risk för att vi psykologiserar för mycket. Trots olika yrkesroller, så tyckte deltagarna att gruppen hade varit samstämmig och att de hade samma människosyn. Deltagarna var också intresserade av hur diskussionen skulle ha varit, ifall någon sagt helt tvärtemot eller om någon manlig deltagare funnits i gruppen.

12 Att använda forskningsresultaten och rapportera om undersökningen

Den fjärde träffen innebar också en möjlighet att knyta ihop forskningen med praktiken och undersöka vad denna period mera konkret betytt för deltagarna i arbetslivet. Alla var överens om att sådana här metoder borde tas i bruk på deras arbetsplatser. Deltagarna poängterade vikten av att ha utrymme för att tänka och reflektera kring dylika teman. Någon uttryckte det som att det ibland kan vara bra att möta varandra utanför ekorrhjulet. De flesta deltagare valde att diskutera temata ur en professionell synvinkel och att inte ta upp privata erfarenheter. Deltagarna diskuterade att det kan vara lättare att börja fundera och reflektera på olika problem då man läser böcker. Romanfigurerna är fiktiva och det kan således kännas lättare att spekulera kring personerna och olika lösningsmodeller. En person tyckte ändå att man även kunde reflektera på detta sätt genom att fundera på verkliga fall. Någon föreslog också att man på det här sättet kunde diskutera böcker med klienterna. Vissa deltagare menade att de har blivit lite mera medvetna om var de själva står nu och var deras kunskap brister i förhållande till missbruk. En person tyckte att hon i arbetet inte har så mycket att göra med missbruk, men att hon upplever att hon i samtalet med sina klienter mera öppet borde fråga om eventuellt missbruk.

I september 2010 presenterar jag min forskningsrapport för kursens lärare och andra studerande, samt även för de nätverksdeltagare som har möjlighet att komma och lyssna på presentationen. Jag hoppas och tror att alla deltagare har upplevt att nätverksträffarna på något sätt varit betydelsefulla för dem. Forskningen och resultaten har framförallt varit en viktig grund och pilotstudie inför min pro gradu- avhandling.

”Det känns bra att kasta sig bort från det löpande bandet, stanna upp och bolla idéer. Det är inte så lätt att komma underfund med underliggande värderingar.”

(en deltagares reflektion över nätverksträffarna)

13 Egen bedömning av forskningen och avslutande diskussion

Det har varit givande att göra praktikforskningen tillsammans med Katarina Fagerström, eftersom det på svenskspråkigt håll inte finns så många som forskar i kritisk reflektion. Jag fick bekanta mig med ett annat sätt att forska inom ämnet och fick även stöd i min egen forskning.

13.1 Reflektion kring de individuella intervjuerna

Jag är mycket tacksam till dem som ville ställa upp på min intervju. Mina intervjupersoner var informativa och hade många intressanta och kritiska synpunkter. Det var intressant att läsa igenom intervjuerna och märka att alla hade sitt eget unika sätt att svara på frågorna som ställdes.

Jag har funderat på i vilken mån urvalet av intervjupersoner påverkades av att personerna först frivilligt hade valt att delta i nätverksträffarna, där kritisk reflektion stod i fokus. Utöver detta ställde tre av dessa deltagare ännu upp på individuell intervju, något som enligt min mening ändå visar på ett visst intresse för reflektion. De tre frivilliga personerna hörde till de äldre i gruppen och var rätt aktiva i gruppen. Jag har reflekterat över hur mitt forskningsämne egentligen upplevs bland arbetstagare och huruvida unga arbetstagare motiveras att ställa upp på en intervju. Hur når jag dem som kanske inte pratar så mycket, men som ändå kan ha många betydelsefulla tankar och funderingar?

Min första forskningsfråga handlade om de professionellas uppfattningar om ett kritiskt reflekterande förhållningssätt och i vilka situationer professionella upplever att de är kritiskt reflekterande praktiker. Jag upplevde att deltagarnas definitioner av ett kritiskt reflekterande förhållningssätt rörde sig på ett ganska brett område och jag valde därför att kategorisera deltagarna svar enligt olika teman. Jag upplevde ibland att definitionen av kritisk reflektion inte

alltid var så klar för deltagarna. En person frågade några gånger under intervjun vad som riktigt menas med kritisk reflektion. Jag har funderat på i vilken mån jag ska tala om själva begreppet kritisk reflektion, då jag i fortsättningen försöker finna intervjudeltagare. Begreppet kan kännas mycket abstrakt och någon kanske redan hakar upp sig på ordet ”kritisk” i kritisk reflektion. Jag har således funderat att jag istället för att enbart tala om kritisk reflektion även kunde poängtera att jag är intresserad av hur socialarbetare fattar beslut i komplexa situationer. Vid beslutsfattande är nämligen kritisk reflektion en mycket viktig beståndsdel.

Min andra forskningsfråga handlade om personlig epistemologi och utifrån vilken epistemologisk nivå de professionella reflekterar. Deltagarna resonerade kring två olika vinjetter, som jag och Anssi Balk sedan analyserade med hjälp av King och Kitcheners analyschema. Vi märkte att det fanns skillnader i deltagarnas svar och deras förmåga att kunna ta i beaktande olika perspektiv. I denna undersökning valde jag medvetet att rapportera resultaten mera kvalitativt, dels för att deltagarantalet var litet och dels för att jag inte har för avsikt att göra någon kvantitativ undersökning. Jag har ännu vissa funderingar kring hur jag i fortsättningen skall använda King och Kitcheners analysmodell. Det är mycket som är bra i denna modell, men jag upplever att jag inte har förmåga och vilja att använda den lika strikt som de gjort i sina ursprungliga forskningar. Mitt huvudsakliga intresse är att på en djupare nivå kunna ta del av olika personers reflektioner och eftersom jag utgår från att människan kan utvecklas i sin reflektion och sitt perspektivtagande är jag samtidigt intresserad av att undersöka om det finns skillnader i hur personer reflekterar.

Den tredje forskningsfrågan berörde om det finns likheter i socialarbetarnas individuella reflektioner och den reflektion som förs i hela gruppen. En av deltagarna i de individuella intervjuerna deltog inte i nätverksträffarna och därför kunde jag bara jämföra resultaten från två intervjupersoner. Under undersökningens gång och vid genomgången av de individuella intervjuerna, nätverksträffarna och texterna upplevde jag återkommande överensstämmelse med hur olika människor närmade sig omvärlden och vissa frågeställningar. Jag märkte att personerna ibland använde samma uttryck i de olika sammanhangen och även utgick från en viss livshistoria. Jag började fundera på i vilken mån reflektionen också påverkas av vissa personliga egenskaper, t.ex. om personen gärna kämpar för rättvisan och vill göra sin röst hörd eller om personen mera reflekterar i det tysta och i mötet med klienterna. Vågar vi vara rättframma och säga våra åsikter i arbetsgruppen eller är vi mera tysta. Vem av dessa är mera kritiskt reflektiv? I min fortsatta forskning kunde det eventuellt vara en möjlighet att låta deltagarna fylla i ett personlighetstest, som bland annat mäter om personerna handlar i de tysta eller hellre håller sig framme i gruppen. Denna tankegång leder samtidigt till att jag kommer i kon-

flikt med konstruktionisten inom mig som säger, att vi inte ska kategorisera och sätta människor i olika boxar, eftersom vårt handlande också beror på kontexten runtomkring oss.

Då jag skrev forskningsplanen hade jag en rätt klar uppfattning om hur jag skulle göra forskningen, men när jag befann mig i den konkreta situationen märkte jag mycket tydligare vad som borde förbättras och utvecklas. Under intervjuerna och nätverksträffarna har jag märkt att det inte är så lätt att möta människorna på djupet och nå reflektionens kärna. Då jag läste igenom intervjuerna märkte jag att det varit lite utmanande att få deltagarna att berätta om konkreta situationer då reflektion faktiskt är nödvändig; vad de tänker i olika situationen och hur de fattar olika beslut osv. Jag hade gärna sett mera av de reflexiva tankegångarna och kritiken av självet. Jag upplevde att det fanns en del missnöje kring att det inte finns tid för reflektion på arbetsplatsen, på grund av stort klientantal och massan av arbete. Många faktorer verkade även inverka på reflektionen och det blev i huvudsak diskussion kring hur organisationen och arbetsplatsen borde förändras, alltså faktorer utanför en själv. Jag hade gärna gått djupare in i intervjudeltagarens inre reflexiva värld och funderat på hur hon fattar vissa beslut och varför hon handlar på ett visst sätt. Jag kom fram till att det är möjligt att vara kritisk på många sätt, men på vilket sätt är vi reflexiva och kritiskt reflektiva. I vilken mån lyckas en person som är kritisk också inkludera sig själv som en del av den kontext hon verkar i och vara medveten om hur hennes egna tankegångar och perspektiv inverkar på dem runtom henne. Min egen utgångspunkt är att vi kan utvecklas i vår kritiska reflektion och hur vi ser på omvärlden, så att vi mer och mer börjar integrera olika perspektiv och kan använda dem på bästa sätt enligt behov.

I fortsättningen kommer jag forskningsmässigt ändå att ändra en aning på frågeformuläret och försöka sträva efter att intervjupersonerna mera skulle få beskriva konkreta situationer då de behövt reflektion och hur de handlat i sådana situationer. Jag har också tänkt att intervjun eventuellt kunde börja mera fritt, t.ex. att deltagarna skulle få berätta om vad något av följande ord innebär för dem; osäkerhet, risktagning, kontroll, gränser, konflikter, meningsskiljaktigheter, rätt beslut eller utmaning.

13.2 Reflektion kring nätverksträffarna

Jag har förundrats över att sådana här nätverksträffar kan leda till så många intressanta funderingar och reflektioner. Det var intressant att se hur personers olika tolkningsperspektiv på skönlitteratur kom fram och skapade dialog. Förståelsen varierade beroende på personens yrkesroll och om man såg problemet på barn- och vuxenperspektiv eller om man fokuserade på individen eller samhället. Jag fascinerades av hur mycket kunskap och insikt som fanns i

gruppen, och hur mycket jag lärde mig genom att bara sitta och lyssna på diskussionerna. Jag har själv blivit mer och mer intresserad av att i något skede använda litteratur och olika kreativa medel som arbetsmetod och som en inkörsport till reflektion om viktiga teman i vardags- och arbetsliv.

Målsättningen med nätverksträffarna omfattar bland annat litteratur, missbruk och reflektion, vilket kan innebära att deltagarna lockas att delta på lite olika grunder. Jag märkte att någon gärna hade talat mera om socialkonstruktionistiska perspektiv, medan en annan velat diskutera missbrukarvården mera och någon tredje gärna hållit sig till de konkreta figurerna i de böcker som lästes. Det är således många olika nivåer och perspektiv som kan passa in under samma rubrik, något som gör ämnet levande men som kanske samtidigt gör forskningsmaterialet ganska brett. Efteråt märkte vi att det kunde hade varit bra om två personer i gruppen hade läst samma bok eller om halva gruppen läst en bok och andra halvan en annan. Nu var det endast en person som läste en bok fullständigt, medan de tre andra gruppmedlemmar hade läst personens sammandrag om boken, samtidigt som de övriga endast visste vad som sades under träffen om de inte hade läst boken själv. Reflektionerna baserade sig sålunda på de tolkningar som läsaren hade gjort av boken och det kan hända att diskussionerna hade varit annorlunda om någon annan läst samma bok. Det var bra att vi hade den sista nätverksträffen efter några månaders paus, för då hade gruppmedlemmarna hunnit bearbeta det som behandlats.

Personligen upplevde jag att den sista nätverksträffen var särskilt intressant, eftersom deltagarna då gick mera in på sådant som berörde min egen forskning. Den tredje träffen kändes på ett sätt lite onödig, men det kan bara bero på att diskussionen en aning gick på sidan om det aktuella temat och att jag i nuläget inte har någon klar uppfattning om vad som egentligen behandlades. Ett syfte med forskningen var att öka de professionellas reflektionsförmåga, så att de i ett tidigare skede kan upptäcka familjer med psykisk ohälsa och missbruksproblem. Detta är något som kräver rätt mycket tid och även en hel del diskussion. Jag kan inte påstå att deltagarna enbart genom att delta i denna forskning och i nätverksträffarna genast blivit mera reflekterande och numera upptäcker missbruksproblem tidigare, men jag tror att nätverksträffarna ändå gett upphov till något slags reflektion och varit början till en större process.

Praktikforskningsperioden har varit arbetsdryg, men på många sätt också en lärorik och givande tid. Som det mest väsentliga har jag upplevt all den reflektion och de funderingar som perioden gett upphov till. Min forskning är ständigt i process och jag börjar så småningom veta vad jag egentligen är ute efter. Jag är mycket intresserad av mitt forskningsämne, men

känner mig ibland rätt liten i gränslandet mellan socialpsykologins och socialarbetets stora teorier. Jag har åtminstone upplevt det vara viktigt att jag i forskningen utgår från socialarbetarnas vardag och är intresserad av vilka dilemman och problem som de verkligen brottas med. Min önskan är att forskningen och praktiken skulle närma sig varandra, så att socialarbetare skulle utföra det praktiska arbetet med ett kritiskt och forskande grepp och vara benägna att ta i beaktande sådana antaganden, värderingar och attityder som eventuellt kan ha inverkan på olika beslut och handlingssätt. Detta ger mig samtidigt insikten att det ju är det här som praktikforskning handlar om!

Litteratur

- Billerstedt, Mirja & Johansson, Lisa (2009) "Våga tänka ett varv till" Chefer resonerar kring ett kritiskt reflekterande förhållningssätt. Göteborg: Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs Universitet.
- Fook, Jan (2005a) Kriittisen reflektion perusteoria. *Fin Soc*, 2005, 1, 4-10.
- Hofer, Barbara K., & Pintrich, Paul R. (2002) *Personal epistemology: The psychology of beliefs about knowledge and knowing*. Mahwah, N.J: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Julkunen, Ilse (2010) Praktikforskning i socialt arbete. Föreläsning i kursen Expertis i sina handlingsmiljöer 18.1.2010. Helsingfors universitet.
- King, Patricia M. & Kitchener, Karen S. (1985) Reflective judgment scoring rules. Förnyad version. Opublicerad, tillgänglig från upphovsmännen. Ref. Larjo, Paula 1999.
- King, Patricia M. & Kitchener, Karen S. (1994) *Developing reflective judgment*. San Francisco: Jossey Bass.
- Larjo, Paula (1998) *Onko hyvä johtaja myös reflektiivinen ajattelija?* Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mathilda Wrede. Hämtad 1.3.2010 från: http://www.fskompetenscentret.fi/page13_sv.html
- Pirttilä - Backman, Anna - Maija & Kajanne, Anna (2001) "The Development of Implicit Epistemologies During Early and Middle Adulthood". *Journal of Adult Development*, 8, 2, 81.
- Satka, Mirja & Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (ed.) (2005) *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmenia kustannus.
- Saurama, Erja (2010) Miksi käytäntötutkimus? Föreläsning i kursen Expertis i sina handlingsmiljöer 18.1.2010. Helsingfors universitet.
- Söderström, Eivor (2009) Tigerhopp och skyttegravar - erfarenheter av utvecklingsarbete. I publikationen Söderström, Eivor & Julkunen Ilse & Backman, Ann (red.) *Att utveckla praktiken - i praktiken*. Helsingfors: Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Tack för att du har tagit dig tid till att delta i denna intervju.

Jag heter Maria Jakobsson och planerar att skriva min pro gradu -avhandling om socialarbetarens kritiska reflektion och epistemologiska antaganden. Detta är en pilotstudie, då du kommer att bli intervjuad om kritisk reflektion och möjligheter till reflektion i ditt arbete. Slutligen får du resonera kring två vinjetter.

Kritisk reflektion innebär medvetenhet om egna tankegångar, övertygelser och värderingar. Vi blir kritiskt reflektiva genom att utmana etablerade meningsperspektiv och definitioner av problem. Vid kritisk reflektion lyfts också fram förståelsen av maktrelationer och eventuella dominanta strukturer som skapas och upprätthålls. (Gould och Baldwin 2004, Fook 2005.)

Materialet behandlas konfidentiellt och med respekt. Jag kommer att avidentifiera samtliga informanter och i presentationen kommer jag att anonymisera dina svar. Det kan hända att jag använder direkta citat, men inte på ett sådant sätt att det går att läsa ut vem som har sagt vad.

Jag kommer att spela in intervjun, så att jag bättre kan koncentrera mig på din berättelse. Intervjun pågår en till en och en halv timme. Deltagandet är frivilligt och du kan när som helst välja att avbryta din medverkan utan att motivera varför. Om det är någon fråga du inte vill svara på kan du avstå utan vidare förklaring.

Informerat samtycke

Jag har blivit informerad om hur studien kommer att genomföras och presenteras.

Jag samtycker till att delta i studien och att bli intervjuad.

Jag är informerad om att deltagandet är frivilligt och att jag när som helst kan avbryta min medverkan utan att motivera varför.

Jag är medveten om att jag i studien kommer att vara avidentifierad.

Helsingfors 10.5.2010

Underskrift

Namnförtydligande

Genom att bli kritiskt medvetna om våra egna antaganden kan vi utmana våra etablerade och rutinmässiga mönster kring förväntningar och de meningsperspektiv, med vilka vi har skapat mening i mötet med världen, andra och oss själva. Vi blir kritiskt reflektiva genom att utmana etablerade definitioner av problem och vara medvetna om egna tankegångar, trosuppfattningar och värderingar. Kritisk reflektion lyfter fram förståelsen av makrelationer och vilka dominanta strukturer som skapas och upprätthålls. Ofta teoretiskt, men hur upplever yrkesverksamma människor detta.

- Katarina Fagerströms workshop behandlar professionellas reflektion. Vilka tankar väcker detta reflektionstema hos dig?
- Då du tänker på ditt jobb, finns det situationer då det är särskilt viktigt med reflektion?
- Vad innebär ett kritiskt reflekterande förhållningssätt för dig?
 - Har du exempel på en konkret situation, då du använt dig av ett kritiskt reflekterande förhållningssätt?
- Har ni en öppen dialog på din arbetsplats och känner du att du kan framföra dina åsikter?
 - I vilken mån använder sig din arbetsgrupp av ett kritiskt reflekterande förhållningssätt?
 - Finns det hindrande eller främjande faktorer för ett reflektivt förhållningssätt?
- Finns det specifika forum (t.ex. handledning eller utvecklingssamtal), där du anser dig få mer utrymme till att vara kritiskt reflekterande?
- Hur ser du på möjligheten att påverka utrymmet för ett kritiskt reflekterande förhållningssätt?
 - Finns det något du skulle vilja påverka? Vad?
 - Hur gör du för att påverka?
- Vad tycker du att ett kritiskt reflekterande förhållningssätt kan bidra med i socialt arbete/inom din organisation
- Finns det något annat du vill ta upp?

Till näst kommer vi att tala om ett par teman som de flesta människor är bekanta med. Det viktigaste är inte *hur mycket information* du har om ett ämne, utan *hur du tänker* kring ämnet. För att kunna standardisera det som vi talar om, kommer jag att ställa samma frågor efter varje vinjett. Jag kommer inte att repetera frågorna. Jag kommer att läsa ett påstående högt, medan du följer med på ett kort. Efter att jag läst påståendet, får du tänka på påståendet ett par minuter och därefter kommer vi att tala om det.

Vill du fråga något innan vi börjar?

Nyhetsrapportering

1. Vissa människor anser att nyheter baserar sig på neutral, objektiv rapportering av nyhetshändelser. Andra menar att det inte finns något som kan kallas neutral och objektiv rapportering, utan att nyhetsreportrar även i rapportering av nyheter, återger sina egna tolkningar i det de skriver.
 1. Vad anser du om dessa påståenden?
 2. Hur kom det sig att du har denna åsikt?
 3. På vad baserar du din åsikt?
 4. Kan du någonsin veta med säkerhet att din ståndpunkt i denna fråga är korrekt?
Hur eller varför inte?
 5. När två människor har olika åsikter om dessa påståenden, är det då så att den ena synpunkten är rätt och den andra är fel?
Om ”ja”, vad menar du med ”rätt”?
Om ”nej”, kan du säga att den ena åsikten är bättre än den andra? Vad menar du med bättre?
 6. Hur kommer det sig att människor har så olika synpunkter kring detta tema?
 7. Hur kommer det sig att experter inom detta område inte är överens om denna fråga?
 - Har du följt med nyhetsartiklar som behandlat sociala problem? Har du exempel på någon artikel som väckt din uppmärksamhet?

Vissa forskare menar att alkoholism, åtminstone till viss del, beror på genetiska faktorer. För att stöda detta påstående hänvisar de ofta till resultat från olika familjestudier. Andra forskare tror dock inte att alkoholism på något sätt är medfött. De påstår istället att alkoholism beror på psykologiska faktorer. De menar också att orsaken till att flera medlemmar i samma familj lider av alkoholism, är att de delar gemensamma familjeupplevelser, socioekonomiska status eller arbetssituation.

1. Vad anser du om dessa påståenden?
 2. Hur kom det sig att du har denna åsikt?
 3. På vad baserar du din åsikt?
 4. Kan du någonsin veta med säkerhet att din ståndpunkt i denna fråga är korrekt?
Hur eller varför inte?
 5. När två människor har olika åsikter om dessa påståenden, är då den ena synpunkten rätt och den andra fel?
Om ”ja”, vad menar du med ”rätt”?
Om ”nej”, kan du säga att den ena åsikten är bättre än den andra? Vad menar du med bättre?
 6. Hur kommer det sig att människor har så olika synpunkter på denna fråga?
 7. Hur kommer det sig att experter inom detta område inte är överens om denna fråga?
- Hur upplevde du intervjun?

Hej på er!

Tack för senast. Det var trevligt att träffa er alla. Här kommer lite information om deadlines, nätverksträffar, gruppindelning, kontaktuppgifter, och andra viktiga datum.

Uppgifter och deadlines

Steg 1: Skriv en personlig reflektion över den bok du har läst och skicka reflektionen per e-post till alla deltagare i nätverket. Också mig och Katarina. **Deadline onsdag 28.4.**

Steg 2: Kommentera tre personliga reflektioner, dvs. de som är med i din egen smågrupp. Skicka kommentarerna till alla deltagare i nätverket. Kommentarererna kan vara 1-3 sidor långa (Radavstånd 1,5, textstorlek 12) **Deadline torsdag 6.5.**

Steg 3: Skriv en kort slutkommentar efter att de andra kommenterat din personliga reflektion. Skicka din slutkommentar till hela gruppen senast **tisdag 11.5 före kl.16.00.**

Det är viktigt att du håller de överenskomna inlämningsdatumen. Du behöver enbart printa de texter som deltagarna i din egen smågrupp har skrivit.

Nätverksträffar

12.5.2010 kl.13-16

25.5.2010 kl.9-12

25.8.2010 kl.9-12

Plats: Tavastvägen 13

Övriga datum

Måndagen den 12.4.2010 kl. 17.30–20.00 kommer Susanna Alakoski att diskutera med Pia Ingström i Europasalen, Norra Esplanaden 31. Välkomna med!

Vi har möjlighet att gå på teaterpjäsen BUNDEN på Svenska teatern måndagen den 19.4 kl.18. Projektet betalar biljetten. Meddela Katarina senast måndagen den 12.4.2010 om du är intresserad av att komma med

Lycka till med reflekterandet!

Hälsningar Maria och Katarina

Hej på er alla i nätverket!

Hoppas ni har njutit av den varma sköna sommaren och att ni nu är fyllda med ny inspiration inför den fjärde träffen **fredagen den 3.9. kl. 9.-12 på Sosve i 3:e våningen i Familjerummet** (nytt utrymme, fråga vid ingången).

Jag lovade att skicka er hemuppgiften efter sommaren, när ni kommit tillbaka från semesterfirandet. Nu får ni till uppgift att fundera på följande frågor. Läs gärna igenom referaten, reflektionerna och slutkommentarerna och fundera på era intryck och eventuella egna anteckningar från andra och tredje träffen. Jag önskar att ni fokuserar på Reflektiva frågor och på Socialkonstruktionistiska frågor (anpassade från Fook & Garnder (2007) Practising Critical Reflection. Open University Press, Berkshire.) **Skriv ner era svar och skicka dem till alla i nätverket.** De fungerar som bas för vårt sista samtal.

Vi diskuterar också om workshopen på något sätt inverkat på det praktiska arbetet i förhållande till klienterna eller patienterna, i förhållande till den egna arbetsgruppen och samarbetsnätverken och vad ni eventuellt lärt er med hjälp av workshopen. Dessutom utvärderar vi också vad som fungerade och vad som kunde ha gjorts på ett annat sätt under arbetsprocessen.

Svara skriftligt på följande frågor:

Reflektiva frågor:

1. Vad berättar mina resonemang om upptäckt och bemötande av familjers missbruksproblem om mina grundläggande ideal och värderingar och eventuellt om mina antaganden om makt? Hur förstår jag missbruksproblemen (också anhörigas), hur de uppstår, hur de kan avhjälpas/botas?
2. Vilken kunskapsbas om missbruksproblem och expertis bygger mina resonemang på?
3. Finns det några motsättningar mellan vad jag kunskapsmässigt vet jag borde göra och det jag i praktiken gör?
4. Vad behöver jag ändra i mitt sätt att tänka eller i mitt praktiska arbete för att åtgärda eller förhålla mig till eventuella motsättningar?

Socialkonstruktionistiska frågor:

1. Vilka perspektiv saknades i referaten, reflektionerna eller gruppsamtalet?
2. Hur har jag byggt upp bilden av mig själv, min professionella roll i förhållande till referatet, reflektionerna och de andra gruppmedlemmarna i workshopen?

Ni är hjärtligt välkomna! Hälsningar, Katarina